

el-MUHALLÂ
(المحالل)İbn Hazm'ın
(ö. 456/1064)Zâhirî bakış açısından göre kaleme aldığı
fıkıh kitabı.Râfi'in ikmaliyle birlikte 2308'e ulaşan meselelerin bazıları müstakil risâle hac-mindedir. Eserin bu tarzda yazılmış olmasının Muhammed Muntasır el-Kettânnî bir tür kanunlaştırma girişimi olarak değerlendirilmektedir (*Mu'cemü fiķhi'l-Muħallâ*, s. 28). Zikrettiği hadislerin isnadını kesintisiz olarak zikreden İbn Hazm yer verdiği bütün görüşleri sahiplerine ulaşacak bir isnadı aktarır; bu görüşleri yöntemlerinin meşrû ve dayandırıldıktarı rivayetlerin sahî olup olmadığı, ilgili konu için gerekçe sayılıp sayılmayacağı ve görüş sahiplerinin kendi ilkeleriyle tutarlı kalıp kalmadıkları açısından değerlendirir (Hanefîler'in kendi ilkelerine aykırı davranışları iddiaları için bk. *el-Muħallâ*, VIII, 106; X, 393, 394). Karşı görüş sahiplerini eleştirelken yer yer rencide edici ifadeler de kullanır (örnek için bk. a.g.e., II, 236; IX, 502; X, 394, 395, 399).

Tam adı *el-Muħallâ bi'l-āṣâr fī ṣerḥi'l-Mūcellâ bi'l-iḥtiṣâr* olup İbn Hazm'ın kaleme aldığı fıkıh kitaplarının sonuncusudur. Müellif, önce *Kitâbü'l-Ḥiṣâl el-câmi'a li-muhaṣṣalî (maḥṣalî) ḥerâ'i'l-İslâm* (*el-Hâfiẓ li-cümeli ṣerâ'i'l-İslâm*) adıyla iki ciltlik bir eser yazmış, ardından bunu temel alarak -kendi ifadesiyle- İslâm coğrafyasının doğusunda ve batısında 440 küsür yıldan beri Kur'an, sünnet ve icmâ dair rivayet edilen her şeyi bir araya getirmek üzere (*el-Muħallâ*, X, 415) *el-İṣâl ilâ fehmi Kitâbi'l-Ḥiṣâl* isimli çalışmalarını telif etmiştir. Ardından hem öğrencilere hem ulemâya hitap etmemeyi amaçlayan (a.g.e., I, 2; V, 33) bir rehber niteliğindeki *el-Mūcellâ'yı* hazırlayan İbn Hazm, ömrünün son yıllarda bu eserinin ihtiyaç etiği her mesele hakkındaki başlıca rivayet ve görüşleri değerlendiren, böylece kendi görüş ve yaklaşımının hâkîliğini ispatlamaya çalışan bir kitap yazmaya başlamış, fakat *el-Muħallâ* adını verdiği bu eserini tamamlayamadan vefat etmiştir. İbn Hazm'ın büyük oğlu Ebû Râfi' el-Fazl, *el-İṣâl*'den yaptığı özetleri 285 mesele halinde ekleyerek (a.g.e., X, 401; XI, 418) bir ikmal çalışması yapmışsa da İbn Halîl el-Abderî'ye göre Ebû Râfi' 479'daki (1086) Zellâka savaşında şehid olduğu için çalışmalarını bitirememiştir ve hazırladığı metinler müsvedde halinde kalmıştır. Günümüze ulaşan *el-Muħallâ* nüshaları, İbn Hazm'ın bıraktığı metinle beraber Ebû Râfi'ın ikmal çalışmasını da ihtiyat etmektedir. Bazı mesele ve paragrafların aynı ifadelerle tekrar edilmesinden (meselâ krş. a.g.e., IX, 82, 114) eserin daha sonraki dönemlerde de tashihe uğramadığı anlaşılmaktadır.

Bazı kelâm ve fıkıh usulü konularının özetlenmesiyle başlayan eserde (I, 2-71) fıkıh literatüründeki yaygın tasnife uygun bir bölüm sıralaması görülür. Yalnız ana başlıklara (kitab) sahip olan bölümüler iç tasniften yoksundur ve konular meseleler halinde incelenmektedir. Müellif "mesele" başlığının ardından önce kendi görüşünü Kur'an, sünnet, sahâbe icmâ ile delillendirmekte, daha sonra farklı görüşlerin gereklilerini ve özellikle hadis'ten getirilen delilleri tartışmaktadır. Ebû

Râfi'in ikmaliyle birlikte 2308'e ulaşan meselelerin bazıları müstakil risâle hac-mindedir. Eserin bu tarzda yazılmış olmasının Muhammed Muntasır el-Kettânnî bir tür kanunlaştırma girişimi olarak değerlendirilmektedir (*Mu'cemü fiķhi'l-Muħallâ*, s. 28). Zikrettiği hadislerin isnadını kesintisiz olarak zikreden İbn Hazm yer verdiği bütün görüşleri sahiplerine ulaşacak bir isnadı aktarır; bu görüşleri yöntemlerinin meşrû ve dayandırıldıktarı rivayetlerin sahî olup olmadığı, ilgili konu için gerekçe sayılıp sayılmayacağı ve görüş sahiplerinin kendi ilkeleriyle tutarlı kalıp kalmadıkları açısından değerlendirir (Hanefîler'in kendi ilkelerine aykırı davranışları iddiaları için bk. *el-Muħallâ*, VIII, 106; X, 393, 394). Karşı görüş sahiplerini eleştirelken yer yer rencide edici ifadeler de kullanır (örnek için bk. a.g.e., II, 236; IX, 502; X, 394, 395, 399).

Mezheplerin gelişiminden sonra fıkıh literatürünün üzerinde yoğunlaşmadığı birçok kişiye ve görüşü bir araya getiren *el-Muħallâ*, bu özellikleyle erken dönem fıkıh ve hatta İslâm ilimleri tarihi için vazgeçilmez bir kaynak teşkil etmektedir. Ehl-i hadîs anlayışının ve özellikle Zâhirîlik akımının Endülüs'te zirvede olduğu bir dönemin ürünü olan eser yalnızca kıyasaya değil, aynı zamanda fıkıhın müstakil bir ilim haline gelişinden itibaren büyük bir kısmı İslâm coğrafyasının merkezinde ve doğu topraklarında geliştirilen birçok metod, kavram, tasnif, yaklaşım ve kuruma yönelik tenkitlerle doludur. Bu yaklaşımından dolayı İbn Hazm fıkıh ilminin teşekkül dönemini, bilhassa sahâbe ve tâbi'in nesillerini esas almış, bu zaman diliinde ortaya çıkan görüş ve anlayışları eserin temel referansı haline getirmeye çalışmıştır. Hemen her meselede sahâbe fıkıhına yer vermesi, Tâvûs b. Keysân, İkrimâ el-Berberî, Eyyûb es-Sâtiyânî, Ebû İdrîs el-Havâlânî gibi yaşayan fıkıh mezheplerinin tarihleriyle doğrudan irtibatlı olmayan birçok tâbi'in müctehidinin, Zeynelâbidîn b. Hüseyin, Muhammed el-Bâkir, Ca'fer es-Sâdîk gibi Ehl-i beyt imamlarının, Ümmü Seleme ve Sehle bint Süheyîl gibi sahâbe neslinden, Âîşe bint Talha b. Ubeydullah, Ümmü'd-Derdâ eş-Şâmiyye ve Amre bint Abdurrahman gibi tâbi'in neslinden kadın müctehidlerin görüşlerini, mezheplerce benimsenmediği için terkedilen ve fıkıh klasik çığında tatbiğ edilmemiş bulunan erken dönenme ait ictihadları (örnek için bk. a.g.e., II, 174; III, 210-225; VII, 234) ihtiyat etmesi eserin değerini artırmaktadır. İbn

Hazm'ın diğer mezheplerin dayandığı birçok hadis ve sahâbî âsârını, özellikle bunların râvilerini eleştirmek suretiyle geçersiz kılmaya çalışması *el-Muħallâ*'yı hadis ricâli konusunda da önemli bir kaynak haline getirmektedir. Eser, müellifin kendi ölçütüne göre belirlediği seksene yakın mütevâtil hadis ihtiva etmesiyle de dikkat çekmektedir (meselâ bk. a.g.e., II, 9, 83, 135; III, 61, 108, 121, 263 vd.). Öte yandan tarih, siyer, edebiyat gibi sahâlarda ilginç tesbitlere, anekdotlara ve nüktelere yer veren *el-Muħallâ* (meselâ bk. a.g.e., V, 221; VIII, 347; XI, 404), İbn Hazm'ın Emevi iktidarına dair görüşlerinden (meselâ bk. a.g.e., IV, 138; X, 299) hadis sahasındaki faaliyetlerine kadar (meselâ bk. a.g.e., X, 402; XI, 313) hayatı ve değişik konulardaki düşünceleri hakkında da önemli bir kaynaktır.

Eserin yaklaşık üçte birini Hanefî ve Mâlikî görüşlerinin reddine ayıran İbn Hazm, Zâhirî düşüncenin gereği olarak Şâfiî mezhebine daha ilmi yaklaşımdır. Ahmed b. Hanbel'in fıkıh görüşlerine ise çok az ve genellikle eleştirmeden yer vermektedir (meselâ bk. a.g.e., I, 121, 131; II, 34, 50, 97, 120, 187, 215, 265; III, 192, 260; X, 330; bu konuda bir değerlendirme için bk. Goldziher, s. 64, 72-74). Erken dönem fıkıh tarihi hakkında zengin bir muhtevaya sahip olmasına rağmen *el-Muħallâ*'nın fıkıh mezheplerini temsil eden görüş ve delillerini yansıtma konusunda yer yer yetersiz kaldığı görülmektedir. Eserde imamlardan sonra fıkıh mezheplerinin bünyesinde geliştirilen görüşler veterince yer almadiği gibi bazan bir mezhepcé hiçbir dönemde benimsenmemiş hükümler o mezhebin görüşü olarak zikredilmekte, hatta birbirine zıt bazı görüşler eserin farklı yerlerinde aynı mezhebe izâfe edilmektedir (meselâ bk. *el-Muħallâ*, V, 128, 176; VI, 106, 192, 193, 266).

Eserin kaynakları arasında başta hadis ve âsâr kitaplarını zikretmek gerekir. Bu-hârî, Müslim, Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Ne-sâî, Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Bez-zâr, Hâkim en-Nisâbûrî, Bakî b. Mahled, Kâsim b. Asbağ, Zekerîyyâ b. Yahâyâ es-Sâcî, Kâsim b. Sellâm, Abd b. Humeyd gibi musanniflerin isimlerine atıf yapıldığı göz önüne alınırsa İbn Hazm'ın kendi dönemine kadar gelen hadis külliyatına muttalı olduğunu ve *el-Muħallâ*'nın çok zengin hadis kaynaklarına dayandığını düşünmek mümkündür. Bununla birlikte *el-Muħallâ*'da bunların dışında adı açıkça zikredilen eser sayısı son derece sınırlıdır. Bunlar Abdurrahman b. Zeyd'in *Kitâ-*

el-MUHALLÂ

bü's-Seb'a'sı, Kadi İsmâîl b. İshak'ın el-Mebsû'u, Ebû Hanîfe ed-Dîneverî'nin Kitâbü'n-Nebâti, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin el-Câmi'u's-sâgîri, Hâlid b. Saîd'in Aħbâru fukahâi Kurṭuba'sı ve Muhammed b. Sahnûn'un babaşı Sahnûn'un Kayrevan kadılığı yaptığı sırada verdiği hükümleri topladığı el-Aħkâm'ından ibarettir (bu atıflar için bk. a.g.e., III, 199; V, 5, 220; VI, 243; VII, 492; IX, 379; X, 391; XI, 402).

el-Muħallâ, anılan özelliklerinden dolayı bilhassa İslâm medeniyetinin gelişim çizgisini eleştiren ve islah etmek isteyen kişi ve hareketler tarafından seçkin bir kaynak kabul edilmiştir. Bir yandan kelâmin ve özellikle Eş-arîlinin, öte yandan mantığın ve mütekellimîn fikih usulü tekkisinin etkisine karşı Şâfiî ve Mâlikî mezhepleri içinde gelişen ehl-i hadîs muħalefetinin temsilcileri, temel telakkileri ve delil anlayışıyla müslümanlara örneklik teşkil edecek eserler arasında el-Muħallâ'yı da zikretmektedir. İzzeddin b. Abdüsselâm, İslâm'da yazılan kitaplar içinde el-Muħallâ ve el-Muġnî gibisini görmediğini söylemekte, Zehebî de onun bu ifadesini teyit etmektedir. Öte yandan Safed'inin, Takyyuddin İbn Teymiyye'nin kişiliğinden bahsederken "muħallâ'nın "süslenmiş" anlamına gelmesinden hareketle, "Zihni el-Muħallâ ile süslüdü" (A'yanü'l-āṣr, I, 335) ifadesine yer vermesi bu açıdan manidardır. XVIII ve XIX. yüzyıl ihyâ hareketi önderlerinin de İbn Hazm'a ve el-Muħallâ'ya yoğunlukla başvurduğu görülmektedir. Meselâ Şevkânî'nin es-Seylû'l-cerrâr adlı eserinin kaynaklarından biri el-Muħallâ'dır (es-Seylû'l-cerrâr, I, 12, 33, 290; II, 113; III, 28, 82 vd.). Yine el-Muħallâ'nın neşrine esas alınan nüshalarдан olan Yemen nüshasının hâsiyesindeki birçok ta'lîkatın Emîr es-San'ânî tarafından kaleme alınıldığı ve müstensihinin de Şevkânî olduğu bilinmektedir. Bu yaklaşımın bir uzantısı olarak modern İslâmcılık düşüncesinin de el-Muħallâ'yı önemli bir kaynak kabul ettiği görülmektedir. Nitekim M. Reşîd Rîzâ el-Menâr'daki bir makalesinde, mücedidlerin el-Muħallâ'nın kıymetini İzzeddin b. Abdüsselâm kadar bilmesi ve bir gün bu eseri neşremeti gerektiğini yazmış (XXVI | 1344/1925|, s. 276) ve bundan yaklaşık üç yıl sonra talebesi Ahmed Muhammed Şâkir eserin neşrine başlamıştır.

Muhtemelen el-Muħallâ hakkında kaleme alınan en eski eser, Muvahhidler'in Mâlikî metinlerine karşı ehl-i hadîs ve Zâhirî yaklaşımı destekleyen siyasetlerinin sonucunda işkenceye uğrayan İbn

Zerkün Muhammed b. Ebû Abdullâh el-İsbîlî'nin reddiyesidir. VII. (XIII.) yüzyl Endülüs'ünün Mâlikî önderlerinden olan İbn Zerkün'un bu çalışması el-Mu'allâ fi'r-reddi 'ale'l-Muħallâ adını taşımaktadır. Aynı asırda yaşadığı zannedilen İbn Haſîl Muhammed b. Abdülmelik el-Abderî, el-Kidhû'l-mu'allâ fi ikmâli'l-Muħallâ adlı eserini kaleme almıştır. el-Mevridü'l-ahlâ müellifinin el-Kidhû'l-mu'allâ'dan kendi eserine iktibas ettiği mukadime metnine göre Abderî, İbn Hazm'ın oğlu Ebû Râfi'in el-Muħallâ'yı ikmal çalışmalarını gereği gibi yapmadığı kanaatindedir. Ona göre Ebû Râfi' el-Mucekkâ'î'dan yararlanmamış, bunun yerine el-İshâ'l'den aldığı metinleri kısaltmakla yetinmiştir. Böylece bir yandan el-Mucekkâ'î'da yer almayan bazı meseleler esere dahil edilirken öte yandan söz konusu kitapta zikredildiği için el-Muħallâ'da da bulunması gereken birçok mesele Ebû Râfi'in ikmalinde yer almamıştır (M. İbrâhim el-Kettânî, IV | 1950|, s. 312-313).

Zâhirîliğin VIII. (XIV.) yüzyl boyunca Mısır-Suriye ekseninde yeniden canlanması üzerine el-Muħallâ'nın birçok ihtişarı yapılmıştır. 1. Muhyiddin İbnü'l-Arabi, el-Mu'allâ fi muħtaṣari'l-Muħallâ (ḥiṭisârū'l-Muħallâ), İbnü'l-Harrât Abdülhak el-İsbîlî'den İbn Hazm'ın eserlerini riyâyet eden ve İbn Hazm Zâhirîliği'ni çeşitli kitaplarında savunan İbnü'l-Arabi'nin (meselâ bk. el-Fütûħâtû'l-Mekkîyye, II, 302, 519; Zehebî, A'lamü'n-nübelâ, XVIII, 193; Safedî, A'yanü'l-āṣr (nşr. Ali Ebû Zeyd v.dgr.), Beyrut-Dimâsk 1418/1998, I, 335; İbn Ferhûn, ed-Dibâcû'l-müzheb, II, 261; İbn Hacer, Lisânü'l-Mizân, IV, 198; Şâfiî, Kitâbû'l-Mizân, Kahire 1862, I, 84; Keşfû'l-zunûn, I, 462; II, 1617; Şevkânî, es-Seylû'l-cerrâr (nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed), Beyrut 1405/1985, I, 12, 33, 290; II, 113; III, 28, 82; Osman Yahya, Histoire et classification de l'œuvre d'Ibn Arabî, Damas 1964, I, 307; I. Goldziher, Zâhirîler (trc. Cihad Tunç), Ankara 1982, tür.yer.; Hasan Mahmûd Ebû Henîye - Hâlid İsâ Abdülâl, Fihrisû'l-ehâdiş ve'l-âṣâr li'l-Muħallâ, Riyad 1991; M. Muntasır el-Kettânî - Eşref b. Abdülmaksûd, Mevsû'atû takribî fikhi İbn Hazm ez-Zâhirî, Kahire 1412/1992, I-III, tür.yer.; M. Muntasır el-Kettânî, Mu'cemû fikhi'l-Muħallâ, Beyrut 1416/1996, s. 9-74, ayrıca bk. tür.yer.; Ali Rizâ b. Abdullah b. Ali Rizâ, el-Mucekkâ'î fi taħkîki ehâdişî'l-Muħallâ, Dimâsk 1415/1995; Zekeriya Güler, Zâhirî Muħaddîslerle Hanefî Fâkihîler Arasındaki Münakaşalar ve İħtilâf Sebepleri, Ankara 1997, s. 13; Reşîd Rîzâ, "Kelimetün fi fevâ'idi kitâbeyi'l-Muġnî ve's-Şerhi'l-kebîr", el-Menâr, XXVI, Kahire 1344/1925, s. 276; M. İbrâhim el-Kettânî, "Havle kitâbeyn hâmmeyn el-Mevridü'l-ahlâ fi ħiṭisârî'l-Muħallâ li'bn Hazm ve el-Kidhû'l-mu'allâ fi ikmâli'l-Muħallâ li'bn Ḥâlîl", MMMA (Kahire), IV (1950), s. 309-344; R. Arnaldez, "La place du Coran dans les usûl al-fîķîh d'après le Muħallâ d'Ibn Hazm", St.I, XXXII (1970), s. 21-30.

te, buna karşılık Abderî ihtişarını çok daha başarılı bulmaktadır (MMMA, IV | 1950|, s. 329). Hem el-İshâ'l'den hem el-Mucekkâ'î'dan yararlandığını belirten müellif, çalışmasının mukaddimesinde İbn Hazm'ın eserlerindeki isnadların listesini çıkarmış ve ihtişar çalışmasında bu isnadları hazırlamıştır (a.g.e., IV | 1950|, s. 327).

el-Muħallâ'nın ilk altı cildini Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire 1347-1349), VII. cildi Abdurrahman el-Cezîrî (Kahire 1349), VIII-XI. ciltleri Muhammed Müñîr ed-Dîmaşķî (Kahire 1350-1352) tâhrik ederek yayımlamıştır. Eserin ikinci baskısı, Ahmed Muhammed Şâkir'in ilk baskıcılıtı ta'lîklerinin üzerine Muhammed Haſîl Herrâs tarafından bazı yeni ta'lîkler ilâve edilmesi suretiyle Mısır Matbaatü'l-imâm'da gerçekleştirılmıştır. Bu baskının tarihi bulunmamakla beraber Muhammed el-Muntasır el-Kettânî'nin tahminine göre 1384 (1964) yılıdır. el-Muħallâ'nın ayrıca Hasan Zeydân Tilbe'nin (Kahire 1972) ve Abdülgaffâr Süleyman el-Bündârî'nin (Beyrut 1988) neşirleriyle yapılan iki baskı daha bulunmaktadır. Modern dönemde el-Muħallâ hakkında birçok çalışma yapılmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hazm, el-Muħallâ (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Kahire 1347-52, I-XI; İbnü'l-Arabi, el-Fütûħâtû'l-Mekkîyye, Bulak 1297, II, 302, 519; Zehebî, A'lamü'n-nübelâ, XVIII, 193; Safedî, A'yanü'l-āṣr (nşr. Ali Ebû Zeyd v.dgr.), Beyrut-Dimâsk 1418/1998, I, 335; İbn Ferhûn, ed-Dibâcû'l-müzheb, II, 261; İbn Hacer, Lisânü'l-Mizân, IV, 198; Şâfiî, Kitâbû'l-Mizân, Kahire 1862, I, 84; Keşfû'l-zunûn, I, 462; II, 1617; Şevkânî, es-Seylû'l-cerrâr (nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed), Beyrut 1405/1985, I, 12, 33, 290; II, 113; III, 28, 82; Osman Yahya, Histoire et classification de l'œuvre d'Ibn Arabî, Damas 1964, I, 307; I. Goldziher, Zâhirîler (trc. Cihad Tunç), Ankara 1982, tür.yer.; Hasan Mahmûd Ebû Henîye - Hâlid İsâ Abdülâl, Fihrisû'l-ehâdiş ve'l-âṣâr li'l-Muħallâ, Riyad 1991; M. Muntasır el-Kettânî - Eşref b. Abdülmaksûd, Mevsû'atû takribî fikhi İbn Hazm ez-Zâhirî, Kahire 1412/1992, I-III, tür.yer.; M. Muntasır el-Kettânî, Mu'cemû fikhi'l-Muħallâ, Beyrut 1416/1996, s. 9-74, ayrıca bk. tür.yer.; Ali Rizâ b. Abdullah b. Ali Rizâ, el-Mucekkâ'î fi taħkîki ehâdişî'l-Muħallâ, Dimâsk 1415/1995; Zekeriya Güler, Zâhirî Muħaddîslerle Hanefî Fâkihîler Arasındaki Münakaşalar ve İħtilâf Sebepleri, Ankara 1997, s. 13; Reşîd Rîzâ, "Kelimetün fi fevâ'idi kitâbeyi'l-Muġnî ve's-Şerhi'l-kebîr", el-Menâr, XXVI, Kahire 1344/1925, s. 276; M. İbrâhim el-Kettânî, "Havle kitâbeyn hâmmeyn el-Mevridü'l-ahlâ fi ħiṭisârî'l-Muħallâ li'bn Hazm ve el-Kidhû'l-mu'allâ fi ikmâli'l-Muħallâ li'bn Ḥâlîl", MMMA (Kahire), IV (1950), s. 309-344; R. Arnaldez, "La place du Coran dans les usûl al-fîķîh d'après le Muħallâ d'Ibn Hazm", St.I, XXXII (1970), s. 21-30.

